

PĒTĪJUMI UN ATZIŅAS PAR ZINĀŠANU EKONOMIKAS AIZSĀKUMIEM LATVIJAS LAUKOS

Baiba Rivža

baiba.rivza@llu.lv

Maiga Krūzmētra

swonders@apollo.lv

Viktorija Zaļūksne

viktorija.zaluksne@gmail.com

Līva Griņeviča

liva_g2@inbox.lv

Atslēgas vārdi: lauku telpa, tautsaimniecības strukturālais dalījums, lauku attīstības veicinātājgrupas

Rakstā apkopotas zināšanas, kas iegūtas pētījumā “5.2.3. Lauku un reģionālās attīstības procesi un iespējas Latvijā zināšanu ekonomikas kontekstā”, kurš pašlaik atrodas aktīvā attīstības fāzē. Pētījums īpaši veltīts telpiskās attīstības problēmām un to unikalitātei, kas saistītas ar ekonomisko procesu analīzi ne tikai reģionālā, bet arī zemākā — novadu un mazo pilsētu — līmenī. Autori studējuši dažādas pieejas teritorijas attīstībai, variantiem, kad teritorija tiek sadalīta dažādās kategorijās atkarībā no to ekonomiskās struktūras. Nozīmīgākie atklājumi liecina, ka lauku telpai ir izaugsmes potenciāls, ja lielajām pilsētām uz zināšanām balstītas ekonomikas aizsākumi izvēršas ārpus valsts. Centralizācijas tendences reģionālajā plānošanā ne vienmēr ir pamatotas, un to pārspilējums neveicina līdzsvarotu teritorijas attīstību. Lauku apvidos un mazpilsētās, lai veicinātu straujāku teritoriju attīstību, svarīgāko pārmaiņu virzītājspēks ir pašvaldības, to patstāvība un sinerģija ar vietējiem iedzīvotājiem.

levads

Valsts pētījumu programmas EKOSOC-LV projektu pētījums 5.2.3. ir īpaši veltīts “Latvijas lauku un reģionālās attīstības procesu un iespēju izpēti zināšanu ekonomikas kontekstā”. Šī pētījuma definētie mērķi ir:

- 1) apvienot vairāku zinātņu virzienus (ekonomikas, socioloģijas, pārvaldības) Latvijas reģionu un lauku teritoriju izpētē;
- 2) izveidot ilgtspējīgas Latvijas reģionu un lauku attīstības vīziju, balstoties

uz iedzīvotāju un pašvaldību vadītāju viedokļiem un pozitīvās prakses piemēriem Latvijā un ārzemēs;

- 3) izplatīt pētījuma gaitā iegūtās atziņas sabiedrībā un piedāvāt lietišķus priekšlikumus kontaktos ar politiķiem un pašvaldību darbiniekiem, lai veicinātu zinātnisko atziņu pārnesei uz praktisku rīcību.

Saskaņā ar izvirzītajiem mērķiem pētījuma autoru grupa ir izstrādājusi sintezētu pētījuma

metodoloģiju, kas ļāva pētīt Latvijas novadu veikspēju zināšanu ekonomikas kontekstā. Sintezētā pieeja ļāva analizēt resursu pārvaldību, teritorijas politisko pārvaldi, iedzīvotāju un ekonomikas veikspēju un rast labākos piemērus novadu sekmīgai attīstībai. Lai gan pētījums aptver plašu problēmu loku un daudzi risināmie jautājumi pašlaik atrodas izpētes stadijā, šī raksta ietvaros autori koncentrējas uz trim būtiskiem jautājumiem, kuri bieži ir izskanējuši tiešo kontaktu laikā ar pašvaldību vadītājiem un deputātiem, kā arī ar dažādām iedzīvotāju sociālām grupām:

- 1) kādēļ Latvijā resursi tiek koncentrēti t.s. attīstības centros (9+21) un kā šāda pieeja radusies?
- 2) Latvijas tautsaimniecības sektorālais dalījums — trūkums vai potenciāls?
- 3) vai lauku dzīvotspēja ir valsts institūciju, pašvaldību, pašu lauku iedzīvotāju rokās?

Pētījuma sākumposmā uz starptautisko zinātnisko pētījumu un zinātnisko publikāciju analīzes pamata tika izveidota pētnieciskā darba metodoloģiskā līnija, kas ietver:

- a) EDORA CUBE metodoloģiju lauku teritoriju grupu identificēšanai;
- b) teritorijas kapitāla pieeju, kas iezīmē teritorijas galvenās resursu grupas;
- c) gudras specializācijas izpratni kā inovatīvas attīstības virzītāju spēku;
- d) gudras, ilgtspējīgas un iekļaujošas teritorijas kopumu kā scenāriju sekmīgai tālākvirzībai lauku teritoriju attīstībā.

Šī raksta ietvaros apskatāmie jautājumi balstīti uz EDORA CUBE metodoloģijas variantu, kas analīzei un novērtēšanai izvirza laukus kā telpu ar tajā notiekošiem izmaiņu (performances) procesiem.

Telpiskā perspektīva

Vēl pirms dažiem gadiem Eiropas Savienības reģionālās un kohēzijas politikas darba kārtību noteica policentriskās attīstības

pieeja, kas paredzēja galvenokārt lielo metropoļu reģionu un lielpilsētu attīstību, mazāk pievēršot uzmanību mazo un vidēja mēroga mazpilsētu attīstības iespējām. Bez šaubām, pilsētu sistēma un tās attīstība ir cieši saistīta ar globālo ekonomikas izaugsmi. Pilsētas ir ekonomiskās dzīves koncentrācijas punkti, kas, neskatoties uz daudzajām atšķirībām, līdzīgi reaģē gan uz ekonomikas izaugsmi, paplašinot ražošanu un būvniecību, nodrošinot dažādas sociālās programmas, gan uz ekonomikas lejupslīdi, sašaurinot sociālās infrastruktūras pieejamību, slēdzot uzņēmumus, pārveidojot pilsētas piedāvājumu atbilstoši visvairāk vajadzīgajam ikdienas patēriņam.

Policentrisma pieeja pilsētu savstarpējā mijiedarbība tiek apskatīta hierarhiskā aspektā, jo tā ļauj izprast centru struktūru un izklīdi pētāmajā teritorijā, kā arī dod izpratni par pilsētu attīstībai piemērotākajiem risinājumiem. Hierarhiska pieeja pilsētu kopumam valstī ir salīdzinoši sena ideja, kuras pamatus vēl 20. gs. 30. gados licis vācu izcelsmes ģeogrāfs, centrālo vietu teorijas autors Valters Kristallers. Pilsētu hierarhiskā klasifikācija ir piedāvāta vairākos Eiropas plānošanas dokumentos, par to raksta arī virkne pētnieku cilvēku ģeogrāfijas un telpiskās ekonomikas jomā. Tādējādi, plānojot reģionālo attīstību un pilsētu sistēmas, sākotnēji tiek atrasti nozīmīgākie centri, kas turpmāk nosaka pilsētu izkārtojumu pēc to nozīmīguma valsts vai reģiona ekonomikā.

Te būtu nepieciešams piebilst, ka policentrisma kontekstā pilsētu sistēmas tiek uzlūkotas, ņemot vērā pilsētu hierarhiskās attiecības gan visplašākajā starpvalstu mērogā, gan lokāli viena reģiona pilsētu grupas ietvaros.

Studijas policentrisma jomā ir plaši pārstāvētas zinātniskajā literatūrā. Policentrisma koncepciju galvenokārt piemin, meklējot risinājumus centra un perifērijas atšķirību mazināšanai, centru pārāpdzīvotībai un teritoriālai kohēzijai. Eiropas valstis, kurās sāka

izmantojot policentriska koncepciju reģionu attīstībā, bija Holande, Beļģija un Vācija. Šajās valstīs atrodas plaši pazīstamie un daudz pētītie policentriska "izmēģinājuma lauki" — "Randstadas aplis" Holandē un Reinas-Rūras apgabals Vācijā, "Flāmu dimants" Beļģijā.

Sākotnēji ar policentriska jēdzienu apzīmēja daudzu attīstības centru esamību konkrētā teritorijā. Pilsētu mēroga un telpiskā izvietojuma raksturojums norāda, vai teritorija ir policentriska vai monocentriska. Objektivitātes nolūkos daži zinātnieki jēdziena izpratni paplašina — no raksturojuma "pilnīgi policentrisks" līdz raksturojumam "pilnīgi monocentrisks".¹

Itālijas pētnieki runā par policentrismu arī zemākā līmenī nekā reģionālais, piemēram, lielas pilsētu grupas var sastāvēt no dažādiem subcentriem². Viņi uzsver, ka pilsētu sistēma var tikt uzskatīta par policentrisku ne tikai tad, ja to veido atsevišķi hierarhiski izkārtoti centri, bet arī tad, ja tajā ietilpst lielu pilsētu aglomerācija, kur iespējams izšķirt dažādus subcentrus. Franču³ un angļu⁴ zinātnieki izceļ divu veidu subcentrus: pilsētas subcentrus un piepilsētas subcentrus. Ar centru viņi saprot lielākā centra kodolu, kura attālums līdz ārējai apdzīvotuma zonai ir diezgan liels. Taču šajā gadījumā domātas lielas metropoles. Ārpus šī centra var atrasties ārējie subcentri. Šie mazākie piepilsētas subcentri ir attālāki un mazāki, bet atrodas izdevīgos transporta ceļu mezglos. Tie spēj nodrošināt darbavietas vietējiem iedzīvotājiem, tomēr tie ir arī ļoti atkarīgi no pilsētas centra attīstības. Realizējot šādu pieeju Latvijas teritorijā, būtu jāpārskatā pilsētu teritoriju robežas. Piemēram, Rīgas gadījumā varētu uzdot jautājumu, kur īsti beidzas Rīga? Pie šāda — hipotētiska skatījuma Rīgas teritorijā iekļaujama gan Jūrmala, gan Salaspils, gan Ādaži u.c. ap Rīgu esoši blīvi apdzīvoti subcentri, kas šajā gadījumā būtu uzskatāmi par pilsētas rajoniem, līdzīgiem, kā pašlaik ir Pļavnieki vai Torņakalns. Šādā gadījumā valsts iegūtu ievērojami plašākas

pilsētu teritorijas ar vienotu pārvaldības politikas telpu, ar kopēju budžetu un resursu koncentrāciju, augstāku ES finansējuma apgušanas kapacitāti, kas kopumā paplašinātu zināšanu ekonomikas attīstības iespējas. Šādi veidota administratīvā teritorija būtu iekšēji nevienmērīga, tajā ietilptu apgabali, kas raksturīgi lauku teritorijām, ar skraju apdzīvotumu, vājāku uzņēmējdarbības aktivitāti, vienlaikus arī blīvi apbūvēti centri ar attīstītu sociālo infrastruktūru, augstu uzņēmumu koncentrāciju un blīvu apdzīvotumu. Saprātams, ka uzņēmējiem un iedzīvotājiem tādā gadījumā būtu pieejams tāds infrastruktūras līmenis, kāds pašlaik ir un turpina attīstīties reāli pastāvošajā Rīgas pilsētas aglomerācijā. Lai gan šāds Rīgas pilsētas telpiskais modelis ir hipotētisks, tomēr realitātē SIA *Lursoft* uzņēmumu statistika par 2013. g. liecina, ka zināšanu ekonomikas uzņēmumi, kuri lauku novadu grupā nodrošina lielāko darba vietu skaitu, atrodas Mārupes, Ozolnieku un Ropažu novadā. Te jāatzīmē, ka lielu iespaidu atstāj Mārupes novadā koncentrētā pasažieru un kravu aviopārvadājumu nozare. Tomēr arī ievērojamā attālumā no Rīgas — Rucavas, Amatas un Raunas novadā — darbojas dažādi uzņēmumi: zināšanu ekonomikas nozarēs, tādās kā datorprogrammēšana, juridiskie, uzskaites un grāmatvedības pakalpojumi, arī ražošanas nozarē — tā ir darbāgaldu ražošana, ziepju, smaržu un kosmētikas līdzekļu rūpniecība. Arī šie novadi formāli ir uzskatāmi par lauku novadiem. Tas rāda, ka zināšanu ekonomika, sevišķi attālināto pakalpojumu vai ekoloģisko kosmētikas produktu ražošanas jomā var pastāvēt un attīstīties arī lauku novados. Atgriežoties pie hipotētiskā Rīgas pilsētas modeļa, redzam, ka zināšanu ekonomikai tomēr nepieciešams augsta līmeņa infrastruktūras nodrošinājums, kas Rīgas aglomerācijā ievērojami atšķiras no lielākās daļas Latvijas novadu.

Lai gan policentriskā koncepcija savā būtībā ir ļoti loģiska, tā ir tikai viena no iespējamām pieejām telpiskai attīstības plānošanai

un tās pielietojumam var būt arī negatīvas sekas. Pirmkārt, tā ir tapusi un pamatota valstis, kuras vēsturiski attīstījušās kā brīvā tirgus ekonomikas valstis, un atbilstoši šādai ekonomiskai sistēmai veidojusies arī šo valstu telpa — pilsētu un lauku lomu sadalījums, apdzīvojuma struktūra utt., līdz ar to tās tieša pārņemšana Latvijā telpā nav pamatota. Otrkārt, viena no šīs pieejas pamatnostādnēm ir centra–perifērijas pretnostatījums. Pilsēta tiek uzskatīta par galveno inovāciju un izaugsmes dzinēju un tikai brīdī, kad pilsēta sasniegusi noteiktu attīstības pakāpi, tā sāk iesaistīties uz apkārt esošām perifērajām teritorijām, veicinot to attīstību. Latvijā policentriskās attīstības kontekstā ir definēti deviņi nacionālas nozīmes attīstības centri, kuros, pēc CSP datiem, 2014. g. dzīvoja 51% no visiem Latvijas iedzīvotājiem (Latvijā kopumā 2 001 468 iedz.) un kuri platības ziņā aizņem vienu procentu no visas valsts teritorijas (Latvijas teritorija 64 573 km²). Tādā veidā mazākas pilsētas un arī lauku telpa netieši tiek definēta kā perifērija un tai atbilstoši ir sekundāra loma, līdz ar to 99% Latvijas teritorijas tiek definēta kā perifērija, kurā dzīvo 49% no Latvijas iedzīvotājiem. Treškārt, pieaugot pilsētas ietekmei uz apkārt esošo lauku teritoriju, pieaug risks laukiem zaudēt savus iedzīvotājus ar viņu tradicionālo nodarbošanās un dzīves veidu, līdzīgi pieaug risks zaudēt lauku kultūrvēsturisko un ekoloģisko nozīmi. Te tomēr jāpiebilst, ka pilsētu ekonomiskā izaugsme un arī teritoriālā izplešanās ir process, kas var aizņemt daudzus gadus desmitus. Virkne Holandes zinātnieku R. Pessoa⁵, F. van Oorts⁶ un citi apgalvo un empīriski pierāda, ka policentrisms pats par sevi neatrisina teritoriālo vienību ekonomiskās nevienlīdzības problēmas. Tieši pretēji, koncentrējot resursus, tiek panākta aizvien lielāka centra un perifērijas atšķirība, un telpas pārvaldība kļūst neefektīva. Plašas teritorijas tiek pakļautas nomales efekta riskam, un tajās notiek strauja depopulācija. Ja tomēr telpiskai plānošanai tiek pielietota poli-

centrismā balstīta hierarhiskā pieeja, pastāv nepieciešamība rast specifiskus risinājumus katram hierarhijas līmenim. Piemēram, mazākajām pilsētām ar vāji attīstītu ekonomiku risinājums būtu apvienošanās starppilsētu sadarbības tīklos.

Tādējādi policentrisma koncepts var tikt pārveidots vai paplašināts no policentriska pilsētu reģiona uz starppilsētu sadarbības tīklu, kas spēj nodrošināt reģiona kopējo izaugsmi. D. Batens⁷ ir izstrādājis starppilsētu sadarbības tīkla raksturojumu. Viņš uzskata, ka starppilsētu sadarbības tīkls izveidojas situācijā, kad divas vai vairākas iepriekš savstarpēji neatkarīgas pilsētas, kurām ir savstarpējas komplementaritātes potenciāls, sadarbojas un iegūst iespēju daļēji kopīgai ekonomiskai darbībai, pateicoties pieejamiem savstarpējiem transporta koridoriem un komunikācijas infrastruktūrai. Šādos pilsētu tīklos attīstības prioritārie virzieni ir zināšanās balstīta ekonomika, zinātne, izglītība un radošās industrijas. Pilsētu sadarbības mehānismu var salīdzināt ar starpporporāciju tīklu, tajā katra tīkla pilsēta iegūst no sinerģijas un savstarpējās apmaiņas ar zināšanām un nestandarta risinājumiem.

Starpilsētu tīklu var raksturot arī kā klubu tīklu (*club-type network*)⁸, kad pilsētas ar līdzīgām interesēm apvieno spēkus, lai sasniegtu kopīgos mērķus vai pārstāvētu šādas intereses, piemēram, infrastruktūras izvietojuma jautājumos.⁹

Tāda sadarbība veicina resursu kritiskās masas izveidošanu un optimālu izmantošanu. Citā variantā starppilsētu sadarbība notiek pēc interneta tīkla principa (*web type network*), kur katrai pilsētai ir atsevišķa ekonomiska loma vai tai raksturīga specializācija, taču tuvāko pilsētu infrastruktūra un darba vide tiek apvienota un savstarpēji izmantota, notiek kopīgi kultūras, izglītības un citi sociāli projekti. Ekonomiskais efekts veidojas katrai no pilsētām, optimāli izmantojot savas stiprās puses un konkurences

priekšrocības un attīstot savu specializācijas jomu. Turklāt, ja mijiedarbība notiek starp lieliem un tuvu esošiem centriem, iespējama to saplūšana.¹⁰

Viens no svarīgākajiem gan policentris-kās, gan pilsētu tīklveida telpas priekšnosacījumiem ir sakārtota un funkcionāla ceļu sistēma, kas savieno visu līmeņu centrus, un teritoriju administrāciju iniciatīva un vēlēšanās šādu sadarbību realizēt. Atšķirībā no policentriskās hierarhijā balstītās pieejas telpas attīstības plānošanai tīklveida telpā nozīmīgi ir tuvu esoši relatīvi līdzīgas nozīmes centru puduri. Starp tiem notiekošās sadarbības pamatu veido komplementaritāte jeb savstarpēja papildināšana gan horizontālā, gan vertikālā plaknē¹¹.

Līdz šim Latvijas telpa tika uzlūkota kā izteikti monocentriska ar Rīgu kā galveno centru, astoņiem nacionālā līmeņa izaugsmes centriem un 21 reģionālās izaugsmes centru (modelis 9+21), tomēr šādā pieejā pastāv risks iegūt plašas skraji apdzīvotas teritorijas ar degradētu infrastruktūru. Tā ir vērtējama kā novadu gudru un ilgtspējīgu izaugsmi bremsējoša pieeja. Autori uzskata, ka lauku telpas vienmērīgai un gudrai attīstībai piemērotāka būtu pilsētu tīkla attīstības pieeja. Šādas pieejas potenciāls saskan ar novadu pašvaldību iniciatīvu izvērst savstarpēju sadarbību. Sadarbības un tīklveida telpas attīstības tendences būtu nozīmīgs signāls uzņēmējiem, kas norādītu, ka Latvijas telpa ir daudzveidīga un tajā var vienlīdz veiksmīgi darboties gan lielās pilsētās, gan novados ar vai bez pilsētām tajos.

Novadu tautsaimniecības sektorālās izmaiņas

Pētījumā Latvijas telpa analizēta gan reģionu, gan novadu kā Latvijas lauku telpas nozīmīgas teritoriālas vienības griezumā. Pēc CSP datiem konstatējams, ka laika posmā no 2009. līdz 2014. g. vērojams tirgus sektora ekonomiski aktīvo statistisko vienību pieaugums uz 1000 iedzīvotājiem gan reģionos ietilpstošajās valsts mēroga lielajās pilsētās, gan arī dotā reģina novados, kas liecina, ka izmaiņas aptver reģionu kopumā.

Aprēķinu rezultāti apliecina, ka:

pirmkārt, uzņēmēji nekoncentrējas tikai lielajās pilsētās, bet darbojas arī ārpus tām, un tas ir arguments par labu tīklveida attīstības variantam;

otrkārt, izaugsmes temps novados ir pārsniedzis lielajās pilsētās notiekošo, kas raisa cerību lauku atpalicības mazināšanai un līdz ar to apdzīvotības uzturēšanai.

Tirgus sektora ekonomiski aktīvo statistikas vienību skaits un tā izmaiņas ir informatīvs, tomēr nav pietiekams rādītājs reģionu tautsaimniecības izaugsmes raksturošanai. Tādēļ turpmākajā izklāstā autori vērs uzmanību uz tautsaimniecības sektoru struktūru un tās izmaiņu īpatnībām līdz šim dziļāk izpētītajā Zemgales reģionā. Analizējot tautsaimniecības struktūru, autori tos iedala desmit sektoros, no kuriem seši ietilpst EUROSTAT pieņemtajā sektoru klasifikācijā, bet četri ir autoru izdalīti, lai aptvertu pēc iespējas plašāku sektoru klāstu. Pielietotais tautsaimniecības sektoru iedalījums aplūkots 2. tabulā.

1. tab. Tirgus sektora ekonomiski aktīvo statistikas vienību kāpums 2009./2014. g. (statistiskās vienības uz 1000 iedzīvotājiem)

	Statistiskie reģioni				
	Pierīgas	Vidzemes	Zemgales	Latgales	Kurzemes
Lielajās pilsētās	137,7%	121,5%	122,9%	112,2%	117,7%
Novados	152,1%	131,8%	136,9%	134,3%	123,0%

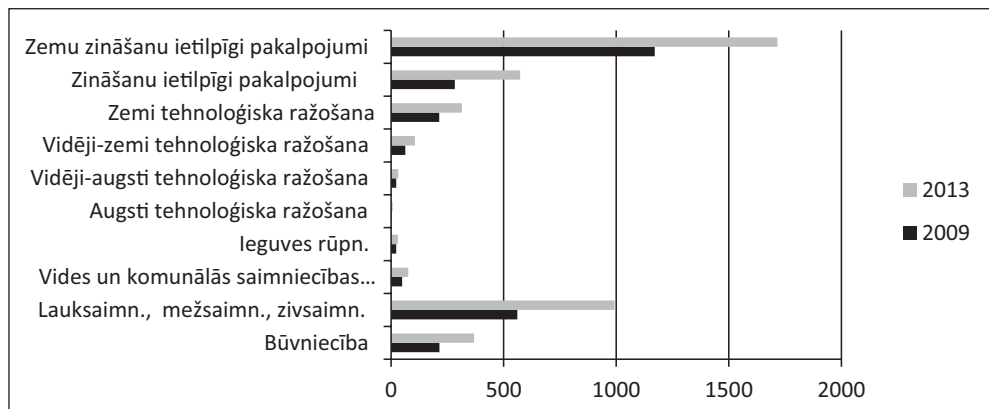
Autoru aprēķini pēc SRG051-1, CSP.

2. tab. Tautsaimniecības sektoru iedalījums pēc EUROSTAT un autoru veidotās metodoloģijas

Iedalījuma kategorija	Piemēri no nozarēm
*Zināšanietilpīgie pakalpojumi (ZIP)	Grāmatu, periodisku izdevumu izdošana Datorprogrammēšana Juridiskie pakalpojumi Veterinārie pakalpojumi Medicīniskie pakalpojumi u.c.
*Zemi zināšanietilpīgie pakalpojumi (ZZIP)	Sauszemes transporta pārvadājumi Uzglabāšanas un transporta palīgdarbības Pasta un kurjeru darbība Izmitināšana Ēdināšanas pakalpojumi Operācijas ar nekustamo īpašumu u.c.
*Augsti tehnoloģiskā ražošana (ATR)	Farmaceutisko pamatvielu ražošana Elektronisko komponentu, plašu ražošana u.c.
*Vidēji augsta tehnoloģiskā ražošana (VATR)	Ķīmisko vielu un ķīmisko produktu ražošana Elektrisko iekārtu ražošana u.c.
*Vidēji zema tehnoloģiskā ražošana (VZTR)	Gumijas un plastmasas izstrādājumu ražošana Nemetālisko minerālu izstrādājumu ražošana Metālu ražošana Gatavo metālizstrādājumu ražošana, izņemot mašīnas, iekārtas u.c.
*Zema tehnoloģiskā ražošana (ZTR)	Gaļas un gaļas produktu ražošana Dzērienu ražošana Apģērbu ražošana Zāģēšana, ēvelēšana un impregnēšana Poligrāfija un ar to saistītas palīgdarbības Mēbeļu ražošana u.c.
** Ārpus klasifikācijas (būvniecība)	Inženierbūvniecība, specializētie būvdarbi u.c.
** Ārpus klasifikācijas (vides un komunālās saimniecības uzturēšana)	Atkritumu savākšana Notekūdeņu savākšana Ūdens ieguve, attīrīšana un apgāde u.c.
** Ārpus klasifikācijas (ieguves rūpn.)	Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde u.c.
** Ārpus klasifikācijas (lauksaimniecība, zivsaimniecība, mežsaimniecība)	Lauksaimniecība Mežsaimniecība un mežizstrāde Zivsaimniecība

*EUROSTAT klasifikācija (EUROSTAT Methodologies and Working Paper, 2008)^{1,2}.

** Autoru veidots nozaru iedalījums, papildinot EUROSTAT klasifikāciju, lai paplašinātu pētāmo nozaru klāstu.

Autoru aprēķini, balstoties uz SIA Lursoft datiem.

1. att. Tautsaimniecības sektoru struktūras pārmaiņas pēc uzņēmumu skaita, 2009/2013

Jebkuru tautsaimniecības sektoru vispirms raksturo to veidojošo uzņēmumu skaits. Analizējot tautsaimniecības sektorus pēc uzņēmumu skaita tajos, autori īpaši vērs uzmanību uz t.s. zināšanu ekonomikas sektoru (ATR, VATR un ZIP), kura nozīme ekonomiskās izaugsmes procesos attīstītākajās pasaules valstīs, kuru kopumā tagad iekļāvusies arī Latvija, turpina pieaugt.

Balstoties uz izstrādāto sektoru klasifikāciju un salīdzinot šo sektoru rādītājus laikā no 2009. līdz 2013. g., jāsecina, ka zināšanu ekonomikas sektora pieaugums kopējā nozaru uzņēmumu skaitā maz mainījis situāciju uzņēmējdarbībā reģionā kopumā, jo sektora

ietvaros galvenokārt audzis zināšanās balstīts pakalpojumu skaits, bet minimāli augsto un vidēji augsto tehnoloģiju uzņēmumu skaits — apstrādājošās rūpniecības sektorā (1. att.).

Attēlā ietvertie ir reģiona vidējie rādītāji. Ja ņem vērā, ka reģionu veido 20 novadi, tad iespējams konstatēt, ka zināšanās balstīta tautsaimniecības sektora īpatsvars novados ir visai atšķirīgs.

Iegūtā informācija par atšķirībām novadu tautsaimniecības attīstības tempos un sektoru īpatsvaros apstiprina nepieciešamību analizēt novadu kā lauku telpas nozīmīgu sastāvdaļu, lai risinātu gudras izaugsmes iespējas.

3. tab. ATR, VATR un ZIP sektora īpatsvars uzņēmumu kopumā, 2013

Augsts īpatsvars 18.03–22.6%	Virš vidējā 13.45–18.25%
Iecavas novads, Ozolnieku novads, Rundāles novads, Vecumnieku novads	Aizkraukles novads, Auces novads, Bauskas novads, Dobeles novads, Pļaviņu novads, Skrīveru novads
Zems īpatsvars 4.3–8.9%	Zem vidējā 8.9–13.45%
Aknīstes novads, Jaunjelgavas novads, Jēkabpils novads, Krustpils novads, Neretas novads, Salas novads, Viesītes novads	Jelgavas novads, Tērvetes novads

Autoru aprēķini, balstoties uz SIA Lursoft datiem pēc EDORA CUBE metodoloģijas.

Lai gan ekonomikas sektoru struktūra pēc uzņēmumu skaita ir nesabalansēta, iedziļinoties un analizējot katra Zemgales novada iekšējo nozaru struktūru, var saskatīt divu veidu novadus. Nosacīti pirmajā grupā iekļaujas novadi, kuros kopējais uzņēmumu skaits pieaug straujāk nekā zināšanu ekonomikas nozaru uzņēmumu daļa to kopskaitā. Turklāt jāpiebilst, ka pieaug tieši lauku teritorijām raksturīgo agrārā sektora uzņēmumu skaits. Otrajā grupā iezīmējas novadi, kuros uzņēmumu skaita pieaugums zināšanu ekonomikas nozarēs (t.sk. AT, VATR un ZIP) ievērojami pārsniedza kopējā uzņēmumu skaita pieaugumu. Rezultātā tautsaimniecības sektoru īpatsvars maina kopskatu uz ekonomisko darbību novadā. (Sk. 2. att.)

Lauksaimniecības un mežsaimniecības īpatsvara pieaugumu būtu jāvērtē divējādi: negatīva tendence — primārā sektora īpatsvara pieaugums; pozitīvā tendence — pieaug reģistrēto saimniecību skaits, tādējādi aktivizējot novadu saimniecisko darbību. Turpmāk būtu nepieciešams mērķtiecīgāk analizēt primārā sektora nozīmi lauku telpā zināšanu ekonomikas skatījumā. Īpaši aktuāla analīze būtu Latvijas bioekonomikas stratēģijas kontekstā. Tā atklāj, ka spēcīgs primārais sektors ir stabila bāze augstākiem ekonomisko nozaru līmeņiem — kā pārtikas

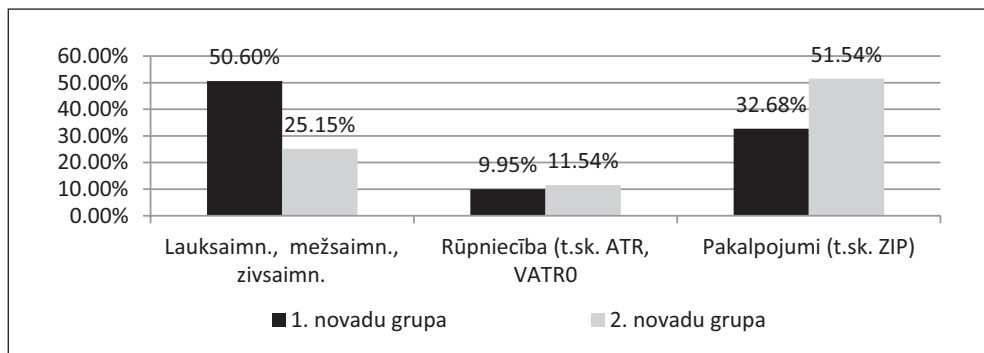
industriālā ražošana (VZTR, ZTR), augu izpēte un selekcija (ZIP), veterinārmedicīnas sektors (ZIP), farmācijas un kosmētikas nozares (ATR). Līdz ar to, atbildot uz jautājumu, vai esošais tautsaimniecības strukturālais dalījums ir trūkums vai potenciāls, var spriest par labu potenciālam, jo tas ļauj katrai teritoriālai vienībai attīstīt savas dabiskās priekšrocības. Tomēr šī potenciāla attīstībai nepieciešami ļoti skaidri signāli no valsts un pašvaldību puses par jebkuras teritoriālas vienības līdzvērtīgu nozīmi un vietu Latvijas telpā.

Tajā pašā laikā uzņēmējdarbības jomu lokalizācija Latvijas telpā paliek aktuāls un analizējams jautājums Latvijas lauku, reģionu un novadu ekonomikas pētniecībā.

Kā rokās ir lauku dzīvotspēja?

Lai noskaidrotu, kā rokās ir lauku dzīvotspēja, projekta grupas pētnieki, uzdodot šo jautājumu, veica plašu aptauju visā Latvijā. Šī raksta saturā autore iekļāvušas jau iepriekš apskatītajā Zemgales reģionā iegūtos datus.

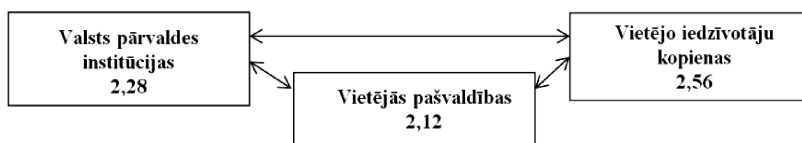
Autore interesēja Zemgales iedzīvotāju viedoklis par dažādu “izaugsmes veicinātāju” grupu (vietējie iedzīvotāji, pašvaldības, valsts) ietekmi uz ekonomiskās izaugsmes iespējām, tostarp, zināšanās balstītu izaugsmi novados. Aptaujas dalībniekiem tika piedāvāts piecu

Avots: autoru aprēķini, balstoties uz SIA Lursoft datiem.

2. att. Tautsaimniecības lielāko sektoru īpatsvars novadu grupās, 2013

Vērtējuma skala no 1 līdz 5, kur: 1 — ļoti augsta ietekme, 2 — vidēja ietekme, 3 — zema ietekme, 4 — ļoti zema ietekme, 5 — nav atbildes (jo mazāk ballu, jo augstāka ietekme).

Avots: autoru veiktā aptauja “Kā rokās ir lauku dzīvotspēja?”.

3. att. Vidējie vērtējumi pa ietekmes grupām aptaujai “Kā rokās ir lauku dzīvotspēja?”

ballu skalā novērtēt, kurai no izaugsmes veicinātāju grupām pieder noteicošā loma pozitīvo pārmaiņu veicināšanā novados. Zemgalē atbildes sniedza 152 respondenti, no kuriem desmit pašvaldību izpilddirektori (60% no Zemgales izpilddirektoru kopas), 36 pašvaldību sociālie darbinieki un 106 iedzīvotāji no dažādiem Zemgales novadiem.

Respondentu atbildēm tika aprēķināts vidējais svērtais vērtējums, kas dod integrālu skatījumu uz izaugsmes veicinātāja ietekmes spēku, ietekmējot lauku telpas attīstību. Aprēķinātie vidējie svērtie vērtējumi skatāmi 3. attēlā.

Respondentu atbildes liecina, ka vietējās pašvaldības ir svarīgākais virzītājspēks pārmaiņām, otrās pēc ietekmes ir valsts in-

stitūcijas, bet zemākā ietekme kā pārmaiņu virzītājiem ir pašiem vietējiem iedzīvotājiem.

Tomēr, aplūkojot katras atsevišķas grupas viedokli, redzams — pašvaldību izpilddirektori uzskata, ka svarīgākie aģenti pārmaiņu virzībā ir valsts pārvaldes iestādes, savukārt vietējo iedzīvotāju ietekme ļoti zema. Aptaujātie Zemgales reģiona sociālie darbinieki visaugstāko ietekmi saskata vietējās pašvaldībās, bet vienādi zemāka ietekme pārmaiņu veicināšanā piešķirta valsts pārvaldes institūcijām un vietējiem iedzīvotājiem.

Novadu vietējie iedzīvotāji uzsvēra savu pašvaldību nozīmi, arī pašu iedzīvotāju lomu pārmaiņu veicināšanā, vismazāko ietekmi saskatot valsts pārvaldes institūciju darbībā. Rezultāti apkopoti tabulā.

4. tabula. Kā rokās ir lauku dzīvotspēja — respondentu novērtējumi dažādām ietekmes grupām

Pētītās grupas	Ietekmes aģenti		
	Valsts pārvaldes institūcijas	Vietējās pašvaldības	Vietējo iedzīvotāju kopienas
Zemgales reģiona pašvaldību pārstāvji	1,83*	2,19*	2,87*
Sociālie darbinieki	2,40*	2,23*	2,40*
Novadu iedzīvotāji	2,60*	2,15*	2,40*

Avots: autoru veiktā aptauja “Kā rokās ir lauku dzīvotspēja?”.

* Vērtējuma skala no 1 līdz 5, kur: 1 — ļoti augsta ietekme, 2 — vidēja ietekme, 3 — zema ietekme, 4 — ļoti zema ietekme, 5 — nav atbildes (jo mazāk ballu, jo augstāka ietekme).

Veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka lauku dzīvotspēja un pozitīvās pārmaiņas visvairāk ir vietējo pašvaldību rokās. Nepieciešams atzīmēt, ka pašvaldība vietējiem iedzīvotājiem ir gan valsts pārvaldes funkciju veicēja, gan vietējās kopienas vadītāja/lidera funkciju veicēja. Šajā kontekstā respondenti augsti vērtēja pašvaldības pozitīvo ietekmi ES fondu piesaistē, kas ļauj uzlabot dzīves vidi vietējā mērogā. Tajā pašā laikā pašvaldības izpelnījās kritiku par nepietiekamo sadarbību ar vietējiem iedzīvotājiem, iekšējo nesaskaņoto darbību, nepietiekamu kontaktu uzturēšanu ar uzņēmējiem kā nozīmīgu sociālo grupu.

Tas nozīmē, ka uzņēmējdarbība, tai skaitā zināšanu ekonomikas nozarēs veicamā uzņēmējdarbība, ir lielā mērā atkarīga no aktīvu vietējo iedzīvotāju efektīvas sadarbības ar savu pašvaldību. Pašvaldībai būtu augsti jāvērtē vietējie iedzīvotāji kā resurss tās turpmākai attīstībai. Zināšanu ekonomikā un arī zināšanu sabiedrībā būtiskākais resurss ir izglītots cilvēks, viņa spēja efektīvi radīt un izmantot zināšanas pastāvīgi mainīgos apstākļos. Cilvēks kļūst par informācijas un zināšanu nesēju un glabātāju, galveno ekonomikas izaugsmes faktoru un nacionālās bagātības radītāju. Savukārt cilvēkam ir jābūt gatavam dzīvei uz zināšanām balstītā sabiedrībā.¹³ Labvēlīgu apstākļu radīšana dažādām sociālām grupām, lai attīstītu savas prasmes, varētu strādāt un aktīvi iesaistīties sabiedrībā, ir būtiska ilgtspējīgas ekonomiskās un sociālās attīstības nodrošināšanā.¹⁴

Latvijas darba tirgus pētījumi liecina, ka uzlabojumus darba tirgū bieži neizjūt iedzīvotāji, kas dzīvo Latvijas lauku reģionos, ārpus republikas pilsētu centriem vai ārpus Latvijas lielāko mazpilsētu centriem. Reģionos atrast darbu vēl aizvien sarežģīti, jo bezdarbniekiem nākas saskarties ar dažādiem ārējiem, no paša neatkarīgiem faktoriem, kas ietekmē darba atrašanas iespējas. Šādos apstākļos pašvaldībām jābūt aktīvām sadarbībā ar vietējiem iedzīvotājiem, sevišķi atbalstot vietējo uzņēmējdarbību.

Secinājumi

Noslēdzot šo rakstu un turpinot uzsāktos pētījumus, autore vēlas uzsvērt vairākas atziņas.

1) Attīstot telpisko plānošanu modeļa 9+21 ietvaros, notiek daudzu mazu un vidēju pilsētu izolēšana, kā arī pastiprinās centru un perifēriju atšķirības. Lai gan katrā atsevišķā mazpilsētā sociālā infrastruktūra (piem. skolas, pastāvīgas ārstu prakses, sporta infrastruktūra) nav pieejama pilnā apmērā, apvienojot resursus, mazās pilsētas kļūst konkurētspējīgākas un var piedāvāt plašākas iespējas uzņēmējiem un iedzīvotājiem. Tāda resursu apvienošana praksē no mazajām pilsētām prasa aktīvu sadarbību ar tuvumā esošām citām mazpilsētām un ciemiem un kopīgu resursu plānošanu. Tas prasa uzlūkot visas valsts teritoriju kā vienotu telpu, kurā būtu jānodrošina jebkura līmeņa centru savstarpējā pieejamība, ērta ceļu un transporta sistēma. Šāda pieeja prasa ilgtermiņa ieguldījumus, kas, bez šaubām, atmaksājas gan tikai tālākajos gados, tomēr tas ir vienīgais ceļš saglabāt lauku telpu dzīvot un attīstīties spējīgu.

2) Lai gan lauku telpai ir raksturīga primārā sektora dominance un liela daļa nodarbināto strādā tieši primārā sektora nozarēs, tās nevar viennozīmīgi vērtēt kā zināšanu ekonomikas attīstību bremsējošu faktoru. Katrai teritorijai ir savs funkcionālais uzdevums, un arī katra ekonomikas nozare pastāv saistībā ar citām. Nozares veido savstarpēji saistītas ķēdes, kurās ir vieta gan primārajam sektoram, gan šajā sektorā radīto izejvielu augsti tehnoloģiskai pārstrādei. Kaut arī lēnām, tomēr novados pieaug uz zināšanām balstītā tautsaimniecības sektora apjoms un īpatvars.

3) Lauku novados, kuros pastāv virkne unikālu resursu (ekoloģiski tīra vide, meža resursi, rekreācijas potenciāls, vietējā kultūrvēsturiskā mantojumā balstītas mājražošanas tradīcijas u.c.), neskatoties uz nesakārtotas infrastruktūras un depopulācijas problēmām, tomēr jūtams uzņēmējdarbības aktivitātes pieaugums. Lielā mērā tas var

notikt tādēļ, ka lauku telpā esošais potenciāls un resursi nav fiziski pārvietojami citur un rada situāciju, kad nevis cilvēku plūsma seko uzņēmējam — darba devējam — uz pilsētu, bet uzņēmējs seko pieejamiem resursiem un tie vairāk koncentrējas lauku teritorijās. Šī potenciāla apzināšana un aktivizēšana no pašvaldību puses, iespējams, noteiks lauku telpas dzīvotspēju. Resursu koncentrēšana tikai un vienīgi administratīvi noteiktos centros pakļauj lauku telpu kā potenciālu izaugsmes teritoriju nomales efekta riskam un izslēdz šīs plašās teritorijas no infrastruktūras plānošanas valsts līmenī.

Avoti

- 1 Meijers E., Sandberg K. Polycentric Development to Combat Regional Disparities? The Relation Between Polycentricity and Regional Disparities in European Countries. In: Coccossis H., Coccossis H. (eds.). *Proceedings of the 46th Congress of the European Regional Science Association*. Volos, Greece: ERSA, 2006. Pp. 1–20.
- 2 Veneri P., Burgalassi D. Questioning polycentric development and its effects. Issues of definition and measurement for the Italian NUTS 2 Regions. In: *MPRA Paper 26410*. 2010. VRAA. Sk. internetā (14.05.2016.): http://mpr.ub.uni-muenchen.de/26637/1/MPRA_paper_26637.pdf
- 3 Aguilera A., Mignot D. Urban Sprawl, Polycentrism and Commuting. A Comparison of Seven French Urban Areas. *Urban Public Economics Review*. 2004. No. 1: 93–113.
- 4 Courtney P., Mayfield L., Tranter R., Jones P., Errington A. Small towns as 'sub-poles' in English rural development: Investigating rural–urban linkages using sub-regional social accounting matrices. *Geoforum*. 2007. 38(6): 1219–1232.
- 5 Pessoa R. Towards a definition of urban polycentrism for Brazilian metropolises. In: *Proceedings of the 4th International Conference of the International Forum on Urbanism*. Delft University of Technology, 2009. Pp. 1003–1014.
- 6 Van Oort F., Burger M., Raspe O. On the Economic Foundation of the Urban Network Paradigm: Spatial Integration, Functional Integration and Economic Complementarities. *Urban Studies*. 2010. 47(4): 725–748.
- 7 Batten D. Network Cities: Creative Urban Agglomerations for the 21st Century. *Urban Studies*. 1995. 32(2): 313–327.
- 8 Meijers, E., Hoekstra, J., Aguado, R. Strategic planning for city networks: the emergence of a Basque Global City? In: Hardy S., Larsen B., Freeland L, Freeland F (eds.). *Regions: The Dilemmas of Integration and Competition*. London, UK: Regional Studies Association, 2008. Pp. 1–22.
- 9 Murdoch J. Networks — a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies*. 2000. 16(4): 407–419.
- 10 Tian G., Jiang J., Yang Z., Zhang Y. The urban growth, size distribution and spatio-temporal dynamic pattern of the Yangtze River Delta megalopolitan region, China. *Ecological Modelling*. 2011. 222(3): 865–878.
- 11 Burger M. J., Meijers E., van Oort F. Editorial: The Development and Functioning of Regional Urban Systems. *Regional Studies: The Journal of RSA*. 2014. 48(12): 1921–1925.
- 12 Eurostat Methodologies and Working Paper. *NACE Rev. 2 Statistical classification of economic activities in the European Community*. European Communities, 2008. 363 pp.
- 13 Bikse V. Ekonomikas attīstības problēmas mūsdienās. *Latvijas Universitātes raksti Vadības zinātnē*. 2005. 690. sēj., 160.–174. lpp.
- 14 *Policies to Support Youth. Thematic Review: Ad Hoc Group Report*. Brussels: European Commission Employment Committee, 2010.

RESEARCH STUDIES AND FINDINGS ON THE BEGINNINGS OF A KNOWLEDGE ECONOMY IN THE RURAL AREAS OF LATVIA

Baiba Rivža

baiba.rivza@llu.lv

Maiga Krūzmētra

swonders@apollo.lv

Viktorija Zaļūksne

viktorija.zaluksne@gmail.com

Līva Griņeviča

liva_g2@inbox.lv

Summary

Key words: *rural space, economic structural breakdown, rural development agents*

This article summarizes the knowledge acquired by the research project “5.2.3. Rural and Regional Development Processes and Opportunities in Latvia in the Context of Knowledge Economy”, which is currently in the active development phase. The research is specifically devoted to the problems of spatial development and its uniqueness associated with entering into local economic processes not only in the regional but also in lowest — counties and towns level. The authors have studied different approaches to spatial development options when the territory is divided into different categories depending on their economic structures. The most significant findings obtained showed that the rural area is the potential for growth in the knowledge-based economy. Centralization trends in regional planning are not always reasonable, and the exaggeration is not conducive to balanced spatial development. In rural areas and small towns the most important drivers for change are local governments, their independence and synergy with the local population to promote the rapid development of rural areas.

Par autorēm

Dr.habil.oec. **Baiba Rivža** ir Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķe un Latvijas Lauksaimniecības universitātes profesore. Galvenie pētījumu virzieni: reģionālās tautsaimniecības attīstība. Sieviešu uzņēmējdarbības virzība.

Dr. **Maiga Krūzmētra** ir Latvijas Lauksaimniecības universitātes emeritētā docente. Galvenie pētījumu virzieni: lauku telpas sociāli ekonomiska izpēte. Kultūras mantojums kā uzņēmējdarbības produkts.

Dr.oec. **Viktorija Zaļūksne** ir Latvijas Lauksaimniecības universitātes pētniece. Galvenie pētījumu virzieni: reģionālā ekonomika, pilsētu sistēmas.

Dr.oec. grāda pretendente **Līva Griņeviča** ir Latvijas Lauksaimniecības universitātes pētniece. Galvenie pētījumu virzieni: jauniešu bezdarbs un tā mazināšanas iespējas.